

Organizing the Lexical Group of Sharia Records held at the National Archives of Iran with a Thesaurus Approach

Fatemeh Esfandiari¹ | Zohreh Mirhoseini²

**GANJINE-YE
ASNAD**
Historical Research &
Archival Studies Quarterly

Research paper

Abstract:

Purpose: To organize a lexical group of Shari'a records of National Archives of Iran with a thesaurus approach in order to identify and extract semantic relations.

Method and Research Design: Data for the analysis was gathered from library resources, observations, and face-to-face interviews with 10 archival records indexing professionals. A two-part checklist was designed for recording the data. Part one was used for thesaurus form structures with "alphabetical structure", "tree index" and "revolving/ circular index" arrangements. Part two was used for usability test for five criteria including "concepts", "relationships", "domain notes", "user perception", and "search and retrieval". To design thesaurus for Sharia records SPSS software was used for evaluation and analysis.

Findings and conclusion: Evaluation of the indicators of "user perception" and "search and retrieval" resulted in 100%, "domain note" and "concepts" resulted in 90%, and "relationships" resulted in 80% desirability for the design of Shari'a thesaurus. It can be concluded that semantic relations in the lexical group of Sharia records with a thesaurus approach are desirable in alphabetical form structures and tree and circular indexes.

Keywords: National Archives of Iran; Sharia records; Thesaurus design; Lexical Group; Alphabetical Index; Tree Index; Revolving/ Circular Index.

Citation: Esfandiari, F, Atemeh, Mirhoseini, Zohreh. (2021). Organizing the Lexical Group of Sharia Records held at the National Archives of Iran with a Thesaurus Approach. *Ganjine-ye Asnad*, 31(1),138-163| doi: 10.22034/GANJ.2021.2630

1. PhD Student of Information Science and Knowledge, Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran, I. R. Iran, Esfandiari4326@yahoo.com

2. Associate Professor, Department of Information Science and Knowledge, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, I. R. Iran, (Corresponding Author)

z_mirhoseini@iau-tnb.com

Copyright © 2021, NLAJ (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Ganjine-Ye Asnad

«121»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier(DOI):10.22034/GANJ.2021.2630

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol. 31, No. 1, Spring 2021 | pp: 138 - 163 (26) | Received: 21, Sep. 2020 | Accepted: 1, Feb. 2021

Archival research

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشئولوژی

مقاله پژوهشی

سازمان دهی گروه‌واژگان اسناد شرعی آرشیو ملی ایران با رویکرد اصطلاح‌نامه‌ای

فاطمه اسفندیاری^۱ | زهره میرحسینی^۲

چکیده:

هدف: سازمان دهی گروه‌واژگان اسناد شرعی آرشیو ملی ایران با رویکرد اصطلاح‌نامه‌ای به منظور شناسایی و استخراج روابط معنایی آنان.

روش / رویکرد پژوهش: هدف پژوهش کاربردی است و روش آن سندی (کتابخانه‌ای) و نیز مشاهده و مصاحبه حضوری با ۱۰ تن از متخصصان و صاحب‌نظران نمایه‌سازی اسناد است. داده‌ها از طریق سیاهه واریسی گردآوری شده است و در دو بخش تحلیل محتوایی برای ساختارهای شکلی اصطلاح‌نامه با آرایه‌های «نمایه الفبایی»، «نمایه درختی» و «نمایه گردشی / چرخشی»؛ و در بخش آزمون استفاده‌پذیری برای معیارهای پنج‌گانه: «مفاهیم»، «روابط»، «یادداشت دامنه»، «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» در طرح اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، با نرم‌افزار SPSS ارزیابی، توصیف آماری و تحلیل استنباطی شده است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: از نظر کاربران برای طرح اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، معیارهای «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» با ۱۰۰ درصد کامل‌ترین میزان مطلوبیت را دارند؛ معیارهای «یادداشت دامنه» و «مفاهیم» ۹۰ درصد مطلوبیت دارند و معیار «روابط» با ۸۰ درصد مطلوبیت کمتری از سایر معیارها دارد. روابط معنایی در گروه‌واژگان اسناد شرعی با رویکرد اصطلاح‌نامه‌ای در نمایه‌های الفبایی، درختی و گردشی دارای مطلوبیت است.

کلیدواژه‌ها: آرشیو ملی ایران؛ اسناد شرعی؛ اصطلاح‌نامه؛ گروه‌واژگان؛ نمایه الفبایی؛ نمایه درختی؛ نمایه گردشی / چرخشی.

استناد: اسفندیاری، فاطمه، میرحسینی، زهره. (۱۴۰۰). سازمان دهی گروه‌واژگان اسناد شرعی آرشیو ملی ایران با رویکرد اصطلاح‌نامه‌ای. گنجینه اسناد، ۳۰(۱)، ۱۳۸-۱۶۳.

doi: ۱۰,۲۲۰۳۴/GANJ.۲۰۲۱,۲۶۳۰

۱. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
Esfandiari4326@yahoo.com
۲. دانشیار علم اطلاعات و دانش‌شناسی، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)
z_mirhoseini@iau-tnb.com

گنجینه اسناد

«۱۲۱»

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا (چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا (الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسانه برنمود رقمی (DOI): ۱۰,۲۲۰۳۴/GANJ.۲۰۲۱,۲۶۳۰

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۱، دفتر ۱، بهار ۱۴۰۰ | صص: ۱۶۳ - ۱۳۸ (۲۶)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۶/۳۱ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۱۳

مطالعات آرشیوی

۱. مقدمه

سازمان‌دهی دانش، اصطلاحی عام است و به ابزارهایی اشاره دارد که توصیف ساختارهای علوم بشری را امکان‌پذیر می‌کند. عبارت نظام‌های سازمان‌دهی دانش، شامل انواع طرح‌های سامان‌دهی اطلاعات و مدیریت دانش است و هرگونه شیوه‌نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، فهرست‌نویسی، طبقه‌بندی، اصطلاح‌نامه‌ها، کتاب‌شناسی و ایجاد پایگاه‌های داده‌متنی یا کتاب‌شناختی را برای بازیابی اطلاعات دربر می‌گیرد.

از آنجاکه اسناد آرشیوی با کتاب و سایر مدارک آرشیوی و کتابخانه‌ای ماهیتی متفاوت دارند، به نظر می‌آید که نمی‌توان آمار و محاسبه‌ای مشخص از کمیت و کیفیت آن‌ها در مراکز آرشیوی ارائه داد؛ به‌ویژه در فرهنگ و تمدن ایران که به‌دلیل تنوع فرهنگی و فرازوفرودهای تاریخی، انواع متفاوتی از اسناد آرشیوی ایجاد شده‌اند. در این میان اسناد شرعی به‌دلیل اینکه با پیوندهای اجتماعی و مردمی سروکار دارند، از کثرت چندمیلیونی و تنوع بی‌شمار برخوردارند. برای سازمان‌دهی این نوع اسناد، شیوه‌هایی متفاوت وجود دارد که یکی از آن‌ها نمایه‌سازی در قالب اصطلاح‌نامه‌نگاری است. از دیدگاه سلطانی و راستین، به عمل ثبت و ضبط محتوای اطلاعاتی مدارک با استفاده از روش‌های گوناگون برای سازمان‌دهی داده‌ها، به‌قصد سهولت در بازیابی، نمایه‌سازی گفته می‌شود (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹، ص ۳۱۹).

برای تسهیل در بازیافت و دسترسی به اطلاعات بیشتر و مرتبط‌تر در زمان کمتر، سازمان‌دهی و ذخیره‌سازی اطلاعات مفهومی و مصداقی اسناد شرعی از طریق اصطلاح‌نامه‌ها انجام می‌شود. این روش راه را برای دستیابی پژوهش‌گران مراکز آرشیوی به این دسته از منابع هموارتر می‌کند.

۲. بیان موضوع و ضرورت پژوهش

سند نوعی منبع مستند محسوب می‌شود و در انجام پژوهش‌های تاریخی نقشی اساسی دارد. اسناد شرعی نوعی از اسنادند که عقود و پیوندهای حقوقی - مالی طبقات مختلف اجتماعی با آن‌ها انجام می‌شده‌است. از طریق این اسناد می‌توان به اطلاعات فراوانی از اوضاع تاریخی، جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، قضایی، جغرافیایی و ... دست یافت. گونه‌های اسناد شرعی عبارت‌اند از: **مصالحه‌نامه، وقف‌نامه، حبس‌نامه، نذرنامه، اقرارنامه، شهادت‌نامه، اظهارنامه، ورقه حکمیه و ...**

به‌دلیل متفاوت بودن ماهیت اسناد آرشیوی با منابع مکتوب و سایر مدارک آرشیوی، فرایند تنظیم و توصیف و استخراج کلیدواژه‌های این نوع منابع با کتاب و سایر مواد

موزه‌ای و آرشیوی تفاوت ماهوی دارد. اسناد آرشیوی حاصل تولید و دریافت از نظام اداری و خاندان‌های اجتماعی است و از بدو تولید حاصل دانش بشری نیست؛ بلکه نتیجه فعالیت‌ها و تعاملات روزمره افراد با خودشان، هم‌نوعانشان و نهادهای قدرت حاکمه در نظام دیوانی و اجتماعی است. از این رو استنباط، استخراج و تفهیم توصیف‌گرها و نیز چگونگی تهیه و تدوین اصطلاح‌نامه اسناد آرشیوی به لحاظ روابط واژگانی و شکل‌گیری ساختار نمایه‌واژه‌های تاریخی با انواع اصطلاح‌نامه‌های تدوین‌یافته در علم کتابداری اختلاف مفهومی و روش‌شناختی دارد.

در این مقاله منحصراً نمایه‌ها، اصطلاحات، مفاهیم و روابط میان آن‌ها در اسناد شرعی - که امروزه جزو مکتوبات تاریخی-اجتماعی و آرشیوی محسوب می‌شوند- تحلیل می‌شود و ساختار اصطلاح‌نامه آن‌ها مطابق با فرایند دانش‌شناسی و تجربه علمی به‌یادگارمانده از علوم کتابداری و آرشیو ملی تدوین و تنظیم می‌شود.

۳. اصطلاح‌نامه اسناد شرعی و ویژگی‌های آن

اسناد به‌عنوان میراث مکتوب گذشتگان بخشی از تاریخ و تمدن ایران است و حاوی اطلاعاتی مفید در موضوعات مختلف است. توجه به بازیابی اطلاعات موجود در این مدارک، نیاز به استفاده از ابزارهایی نظیر اصطلاح‌نامه را ضروری کرده است (فاطمی مقدم، ۱۳۹۱، ص ۱۲۱). یکی از فواید علمی و تخصصی توسعه دانش، گسترش اطلاعات مبنایی و الگوسازی در تولید منابع مرجع و دانش‌نامه‌ای است که می‌تواند به جزءشناسی علوم مختلف بشری منجر شود. بنابراین، اصطلاح‌نامه‌ها از این موضوع مستثنا نیستند و تدوین هر نوع گرایش علمی می‌تواند به سایر رشته‌های موجود کمک زیادی بکند؛ از این روی، اصطلاح‌نامه اسناد شرعی پس از نگارش می‌تواند در مسیر الگوبخشی به سایر مفاهیم علمی و آرشیوی نقشی مؤثر ایفا کند.

اصطلاح‌نامه، مجموعه‌ای از واژه‌ها و اصطلاحات، و روابط معنایی بین مفاهیم نظیر رابطه هم‌ارزی^۱ (مترادف^۲)، رابطه سلسله‌مراتبی^۳ و رابطه هم‌بسته^۴ (وابسته) (رجبی و سمائی، ۱۳۹۸، ص ۲۰۲)، و تضاد، و مشترک (رأس) را به نمایش می‌گذارد. حسین‌ی بهشتی (۱۳۹۱) از اصطلاح‌نامه مفهوم بهتری ارائه می‌دهد: «اصطلاح‌نامه نوعی زبان مستندسازی است که ساختار مفهومی حوزه خاصی از دانش را بازنمایی می‌کند.» اصطلاح‌نامه ساختاری معنانشناختی را ارائه می‌کند و عمدتاً روابط حاکم میان مفاهیم و در نهایت اصطلاحاتی را که باز نمودی از آن مفاهیم هستند بیان می‌کند. مفاهیم به وسیله اصطلاحات گزینش شده ارائه می‌شوند که خود نوعی واژگان نظارت‌شده است و «ترادف» و «چندمعنایی» را که

1. Equivalence Relationship
2. Synonym
3. Hierarchical Relationship
4. Associative Relationship
5. Polysemy

هر دو از ویژگی‌های زبان طبیعی هستند ارزیابی می‌کند (حسینی بهشتی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۰). بنابراین اصطلاح‌نامه، گزینشی از واژگان پایه در یک حوزه موضوعی همراه با اطلاعاتی درباره مترادف‌ها، متضادها، واژگان وابسته/مرتبط و ... است. براین اساس اصطلاح‌نامه اسناد شرعی عبارت است از مجموعه واژگانی که گروه خاصی از لغات و ترکیبات و مفاهیم اجتماعی برگرفته از نهادهای اداری، مردمی، مالی و محضرهای شرع را معرفی می‌کند و روابط لفظی و معنایی آن‌ها را آشکار می‌کند. منظور از اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، مجموعه‌نمایه‌های توصیفگر و کلیدواژه‌هایی است که بر اثر تعاملات اجتماعی مردم، مبتنی بر معاملات، احکام و عبادات به شکل اسناد شرعی نوشته شده است و در محتوای آن‌ها مفاهیم خاص حقوقی - قضایی و فقهی به‌وفور وجود دارد. به بیان دیگر اصطلاح‌نامه اسناد شرعی گروهی خاص از لغات و ترکیبات و شاخصه‌های مربوط به اسناد شرعی است که این لغات همراه با مترادف‌ها و وابستگان معنایی‌شان به صورت سلسله‌مراتبی (عمودی) و از اعم به اخص حرکت می‌کنند (اسفندیاری و دیگران، ۱۳۹۹، صص ۱۴۸-۱۴۹) و رابطه سلسله‌مراتبی در قالب روابط اعم و اخص در میان این اصطلاحات مشخص می‌شود.

ساختار اصطلاح‌نامه اسناد شرعی به صورت مفهومی است که در آن توصیفگرهای اسناد شرعی، بیانگر مدخل‌های واژگانی است و گروه‌واژگان‌های هر توصیفگر، بیانگر روابط معنایی آن است. برخی معناشناسان معتقدند واژه‌های مرتبط، یک حوزه معنایی تشکیل می‌دهند که ویژگی‌های آن را اعضای این مجموعه تعریف می‌کنند؛ به عبارت دیگر، معنای هر واژه تابعی از روابط معنایی آن واژه با واژه‌های دیگر در حوزه مشترک است (نامور فرگی و پهلوان‌نژاد، ۱۳۹۰، ص ۵۴). در این مقاله، منظور از روابط واژگانی، روابط معنایی مطرح در سطح واژه است. به‌طور کلی در طرح این اصطلاح‌نامه، نه رابطه معنایی میان واژگان در نظر گرفته شده است که عبارت‌اند از: یادداشت دامنه^۱ (ی.د)، مرجح^۲ (بک)، غیرمرجح^۳ (بج)، رابطه‌های سلسله‌مراتبی اعم^۴ (ع.ا) و اخص^۵ (ا.خ)، متضاد^۶ (ا.ض)، وابسته^۷ مرتبط^۸ (ا.و)، مشترک (رأس^۹)، و رابطه معادل انگلیسی (ان)، که با مقداری تورفتگی نسبت به توصیفگر خود به شیوه الفبایی طبقه‌بندی می‌شوند. اینک روابط معنایی موجود در گروه‌واژگان‌های اسناد شرعی به همراه مثال بررسی می‌شود:

1. Scope note
2. Preferred
3. Non-Preferred
4. Broader
5. Narrower
6. Antonym
7. Associative
8. Relative
9. Top

• **رابطه یادداشت دامنه:** عبارتی کوتاه که ممکن است برای تعیین استفاده مدنظر از اصطلاح یا معنای آن، به دنبال توصیفگرهای اصطلاح‌نامه بیاید (وتر، ۱۳۸۷، ص ۸۲). این رابطه برای افزودن توضیحات لازم به توصیفگرهای اسناد شرعی استفاده می‌شود و معنی و کاربرد آن‌ها را روشن‌تر می‌کند. مثال:

اجاره‌نامه

ی.د: سندی که موضوع و شرایط اجاره‌جایی یا چیزی در آن ثبت شده باشد و به امضای طرفین اجاره رسیده باشد. این سند با اسامی گوناگونی مانند: «اجاره‌نامه»، «اجاره‌خط»، «مقاطع‌نامه»، «سند اجاره (ایجابی)»^۱ و «کاغذ اجاره» نام برده شده است. ساختار اجاره‌نامه: (۱) عبارت صحیح در اجاره (اظهار صیغه)؛ (۲) مشخصات کامل موجر؛ (۳) مشخصات کامل مستأجر؛ (۴) عین مستأجره؛ (۵) حدود اربعه عین مستأجره؛ (۶) مدت اجاره؛ (۷) مال الاجاره؛ (۸) الفاظ تشریفاتی؛ (۹) شروط ضمن عقد؛ و (۱۰) تاریخ تحریر (رضایی، ۱۳۸۷، صص ۸۷-۸۹).

• **رابطه‌های مرجح و غیرمرجح:** به اصطلاحی که برای بیان مفهومی در اصطلاح‌نامه مجاز یا پذیرفته شده باشد، اصطلاح مرجح یا توصیفگر می‌گویند. به اصطلاحی هم که به عنوان توصیفگر به کار نمی‌رود، ولی به منزله اصطلاح منبع تهیه می‌شود (وتر، ۱۳۸۷، ص ۶۹) اصطلاح غیرمرجح گفته می‌شود. غیرتوصیفگرها، راهنمای نمایه‌سازان و کاربران هستند؛ زیرا آن‌ها را به اصطلاح مرجح هدایت می‌کنند (وتر، ۱۳۸۷، ص ۶۹). در ساختار اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، ارجاع از اصطلاح گزیده (مرجح) به ناگزیده (غیرمرجح) با علامت اختصاری «بج»، و ارجاع از اصطلاح ناگزیده (غیرمرجح) به گزیده (مرجح) با علامت اختصاری «بک» نشان داده می‌شود؛ مانند:

اجاره‌نامه

بج: اجاره‌نامه‌چه

انتقال‌نامه

مقاطع‌نامه

اجاره‌نامه‌چه

بک: اجاره‌نامه

انتقال‌نامه

بک: اجاره‌نامه

مقاطع‌نامه

بک: اجاره‌نامه

• **رابطه‌های سلسله‌مراتبی اعم و اخص:** یکی از ویژگی‌های بارز اصطلاح‌نامه، رابطه سلسله‌مراتبی (اعمی و اخصی) است که شاکله و ساختار اصلی یک علم را به نمایش درمی‌آورد. این نوع رابطه به دلیل اینکه از منطقی معین تبعیت می‌کند، موجب ترسیم ساختار و بدنه اصلی یک علم با تمامی جزئیات و ریز موضوعات می‌شود

۱. سند قبول اجاره
2. Source Terms

یعقوب‌نژاد، ۱۳۹۴، ص ۸). این رابطه‌ها، اصطلاح‌نامه را از واژه‌نامه‌های معمولی جدا می‌کند. این رابطه‌ها با علامت‌های اختصاری «ا.ع» و «ا.خ» نشان داده می‌شوند؛ مانند:

اجاره‌نامه

ا.ع: اجیرنامه

اجاره خط

رهن اجاره‌ای

سند اجاره

سند اجاره (ایجابی)

عین مستأجره

کاغذ اجاره

مال الاجاره

مستأجر

مدت اجاره

منفعت اجاره

موجر

ا.خ: قبالة اجاره کالایی

قبالة اجاره ملکی

رابطه متضاد: این رابطه برای بیان عکس توصیفگرها به کار می‌رود و به کلماتی گفته می‌شود که از نظر معنی و مفهوم مخالف یکدیگرند. متضاد هر کلمه واژه‌ای است که معنای مخالف را به ذهن القا کند. خداپرستی (۱۳۷۶) از لحاظ کاربردی، تعریفی جامع و قابل اعتمادتر برای کلمات متضاد ارائه داده است: «دو کلمه که به مقوله دستوری مشابه تعلق داشته باشند و پاره‌ای از مؤلفه‌های معنایی آن‌ها مشترک باشد، چنان‌که یکی از روابط تلازم، متمیم (یا تکامل)، و تضاد بین آن‌ها برقرار باشد، متضاد نامیده می‌شوند. رابطه تلازم، وقتی بین دو واژه وجود خواهد داشت که حضور یکی از آن‌ها منوط و موقوف به وجود دیگری باشد؛ بدین معنا که امکان وجود انحصاری یکی از آن‌ها نامعقول و غیرمنطقی است؛ مانند: فروختن^۱ خریدن که جفت واژه ملازم‌اند؛ چون بدون فروش، خریدی در کار نخواهد بود و همین‌طور بدون بدهکار، طلبکاری در کار نخواهد بود. در رابطه متمیم، تأیید هر کدام از دو واژه متضمن نفی دیگری خواهد بود؛ مانند: مرده و زنده. در رابطه تضاد، تأیید هر عنصر، نفی دیگری را در پی خواهد داشت، ولی عکس آن ضرورتاً صادق نخواهد بود؛ مانند: آزاد ≠ اسیر؛ زیرا کلمه «آزاد» می‌تواند چند متضاد داشته باشد، نظیر:

زندانی، برده، درگیر و مشغول. به عبارت ساده‌تر می‌توان گفت که تلازم تقابلی اثباتی است؛ متمیم و مکمل‌سازی تقابلی سلبی و تضاد، تقابلی سلبی ایجابی است» (خداپرستی، ۱۳۷۶، ص ۱۱ پیشگفتار). در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی رابطه متضاد با علامت اختصاری «اض» نشان داده می‌شود؛ مانند:

اجاره‌نامه

اض: مالک‌نامه

ملک‌نامه

• **رابطه هم‌بسته/وابسته/مرتبط:** رابطه هم‌بسته یا وابسته، پیوند میان اصطلاحات مرتبط را که در قالب روابط هم‌ارزی و سلسله‌مراتبی نمی‌گنجد، برقرار می‌کند (آوستین و دیل ۱۳۶۵). رابطه هم‌بسته، بیان روابط وابسته میان واژگان است و واژگانی را دربر می‌گیرد که هم‌پوشانی معنایی دارند و از نظر مفهومی به یکدیگر وابسته‌اند؛ ولی هیچ‌گونه رابطه سلسله‌مراتبی (اعم و اخص) با یکدیگر ندارند. به این معنا که وقتی یکی از آن دو اصطلاح بیان می‌شود، دیگری نیز به یاد آورده می‌شود. در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی این نوع رابطه با علامت اختصاری «او» نشان داده می‌شود. مثال:

اجاره‌نامه

او: صک

مقاطع‌نامه

• **رابطه مشترک یا رأس:** عام‌ترین رده‌ای است که اصطلاحات خاص مد نظر به آن تعلق دارند؛ به عبارت دیگر این اصطلاح سرمقوله مجموعه‌ای از اصطلاحات است. مثال:

اجاره‌نامه

رأس: عقدنامه

مقاطع‌نامه

رأس: عقدنامه

• **رابطه معادل انگلیسی:** این رابطه با علامت اختصاری «ان» برای بیان معادل انگلیسی توصیفگرهای اسناد شرعی به کار می‌رود. مثال:

اجاره‌نامه

ان: Lease

۴. پیشینه پژوهش

در ایران پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه اسناد شرعی بسیار اندک است و پژوهش مستقل و جامعی در حوزه اصطلاح‌نامه اسناد شرعی انجام نشده است؛ ولی در این میان از لحاظ روش‌شناسی، به پژوهش روستایی (۱۳۹۵) که به بررسی دانش‌نامه‌ای تعدادی از اصطلاحات اسناد شرعی در دوران مغول و تیموریان پرداخته است و از لحاظ ساختارشناسی، به پژوهش رضایی (۱۳۸۷) که به‌طور مستقیم به معرفی ساختار اسناد شرعی دوره قاجاریه به‌شیوه دانش‌نامه‌ای پرداخته است، می‌توان اشاره کرد. در خارج از ایران نیز، به پژوهش‌های سورگل^۱ و دیگران (۲۰۰۴) و کاتراکول^۲ و دیگران (۲۰۰۵) می‌توان اشاره کرد که به بررسی رابطه‌های اصطلاح‌نامه‌ها پرداخته‌اند و روابط معنایی بیشتری را پیشنهاد داده‌اند؛ ولی پژوهشی که با موضوع محوری اصطلاح‌نامه اسناد شرعی هم‌خوانی و هم‌پوشانی داشته باشد، یافت نشد.

۵. پرسش پژوهش

ساختار سلسله‌مراتبی در روابط معنایی واژگان بین توصیفگرهای اسناد شرعی چگونه است؟

برای پاسخ به این پرسش در درجه اول باید به مفهوم و چیستی اسناد شرعی به‌شکل کلی و جزئی توجه ویژه داشت و در درجه دوم مصادیق انواع سند شرعی را به‌خوبی شناخت تا بتوان روابط اصطلاح‌نامه‌ای این اسناد را به‌شکل: درختی، اعم و اخص، مترادف، متضاد، ضرورت یادداشت دامنه و ... دریافت کرد. درک محتوایی و جزءشناسی عناصر اسناد شرعی از ضروریات و عوامل مفهومی در گروه‌واژگانی محسوب می‌شود. هر سند شرعی علاوه بر مشترکات زبان معیار که برگرفته از احکام فقهی است، بنابر مقتضای کاربردی‌اش لغات و اصطلاحاتی اختصاصی دارد که آن را از نمونه مشابهش تفکیک می‌کند. مثلاً کارکرد مفهوم‌شناسی و واژه‌های درون‌متنی هبه‌نامه، مصالحه‌نامه با یکدیگر متفاوت است. با جزءنگری به سند «وقف‌نامه» به‌عنوان یکی از اسناد مهم شرعی، با مفاهیمی چون: وقف، موقوفه، موقوفه‌علیه، رقبات، خالصه‌جات، متولی، ناظر، اولاد ذکور و اناث آشنا می‌شویم و می‌توانیم آن را با سند مشابهی چون «حبس‌نامه» و واژه‌های مرتبط با آن مقایسه کنیم و از این طریق هدف از قالب گروه‌واژگان اصطلاح‌نامه اسناد شرعی را مشخص و رونمایی کنیم. دراصل توصیفگرهای اسناد شرعی شامل واژگانی کاربردی‌اند که به‌لحاظ مفهومی، ساختاری و روابط معنایی این قابلیت را دارند که در قالب روابط معناشناسی واژگانی و اصطلاح‌نامه‌ای قرار گیرند و نهایتاً از نظر ساختاری سامان‌دهی شوند.

1. Soergel
2. Kawtrakul

۶. روش پژوهش

پژوهش از نوع کاربردی است و روش آن سندی (کتابخانه‌ای) و نیز مشاهده و مصاحبه حضوری با متخصصان و صاحب‌نظران حوزه اسناد شرعی است. در این روش در تعیین طرح اصطلاح‌نامه و ساختار آن از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران حوزه نمایه‌سازی اسناد سعی شده است تا در جمع‌آوری داده‌ها سلیقه اعمال نشود و نتایج به دست آمده با واقعیات منطبق باشد. در ارزیابی اصطلاح‌نامه نیز از آزمون استفاده‌پذیری^۱ استفاده شد. آزمون استفاده‌پذیری نوعی روش آزمایشی طرح است که برای سنجش میزان رضایت کاربران از محصول تدوین شده به کار می‌رود و هدف آن، مشخص کردن محتوا، ساختار و ویژگی‌های نمایشی ابزار مدنظر است که تا چه اندازه از نظر کاربران رضایت‌بخش و مفید است (Sanatjoo, 2007).

برای جامعه پژوهش، با توجه به انتخاب روش آزمون استفاده‌پذیری، از ۱۰ نفر از پژوهش‌گران و متخصصان حوزه نمایه‌سازی برای طرح اصطلاح‌نامه و ساختار آن استفاده شد. در روش آزمون استفاده‌پذیری، تعداد اندکی از افراد به عنوان جامعه پژوهش انتخاب می‌شوند؛ زیرا شرکت‌کنندگان در پژوهش باید قادر باشند موضوع مورد مطالعه را کامل و دقیق توصیف کنند (پلکینگ‌هورن^۲، ۱۹۸۹، ص ۴۷) و ارتباطی نزدیک با پدیده مورد مطالعه داشته باشند (رتز و وان زورن^۳، ۱۹۸۷، ص ۱۱). اگر تمام شرکت‌کنندگان در پژوهش دارای ویژگی‌های یادشده باشند، می‌توان گفت که پژوهش از گروه مناسبی از شرکت‌کنندگان برخوردار است (حریری، ۱۳۸۵، ص ۱۳۳).

برای ارزیابی طرح اصطلاح‌نامه، ۳ نفر از پژوهش‌گران و متخصصان حوزه اسناد آرشیوی و ۷ نفر از نمایه‌سازان، حداقل با ۸ سال سابقه کار نمایه‌سازی و مستندسازی در بخش تنظیم و توصیف اسناد آرشیوی در معاونت اسناد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران برای استفاده از سیاهه و ارسنی و ارزیابی اصطلاح‌نامه اسناد شرعی تدوین یافته در نظر گرفته شدند.

برای جامعه آماری این پژوهش، طبق مطالعات به عمل آمده، به متن به عنوان نوعی زبان و ابزار نگریسته می‌شود که بازگوکننده واقعیات‌ها و پدیده‌های اجتماعی است (وبر، ۱۳۹۰، صص ۱۲۲-۱۲۴). متون علمی اگرچه تنها روش بیان ایده‌ها و ارتباط با سایر دانشمندان نیست، ولی بهترین راه ممکن محسوب می‌شود؛ بنابراین مطالعه متون می‌تواند نشانگر فرایند انتقال ایده‌ها از آزمایشگاه‌ها به جامعه باشد (هی^۴، ۱۹۹۹). متون علمی یا منابع اطلاعاتی، به تمام انتشارات نظری و پژوهشی موجود در کتاب‌های مرجع و تألیفی، مجلات علمی، گزارش‌های دولتی و بیانیه‌های مربوط به سیاست‌گذاری و نیز سایر اسناد مرتبط با جنبه‌های نظری، علمی و نتایج پرسش‌گری علمی اطلاق می‌شود (احمدی،

1. Usability Test
2. Polkinghorne
3. Wretz & Van Zuuren
4. He

۱۳۹۴، ص ۱۰۸). بنابراین اطلاعاتی را که بتوان با آن، نیازهای خود و سازمان را استخراج کرد، منابع اطلاعاتی جامعه آن حوزه محسوب می‌شود؛ مانند: (۱) منابع چاپی و خطی نظیر: کتاب، مقاله، روزنامه، سند؛ (۲) منابع غیرچاپی نظیر: منابع الکترونیکی و برخط؛ و (۳) منابع دیداری- شنیداری.

براین اساس جامعه آماری به‌کاررفته در پژوهش حاضر متون و مکتوبات اسناد شرعی موجود در فهرست آرشیو ملی ایران است که برای تدوین اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، برای شناسایی روابط مفهومی کلیدواژه‌ها و استخراج اصطلاحات به چهار طریق زیر استفاده شده‌اند:

۱. شناسایی و استخراج کلیدواژه‌های اسناد شرعی در مکتوبات و اسناد تاریخی موجود در فهرست آرشیو ملی ایران شامل: اسناد دیوانی، اخوانی، سلطانی و اسناد شرعی و اجتماعی- حقوقی و مالی نظیر: «التزام‌نامه»، «انتقال‌نامه»، «مبايعه‌نامه»، «مصالحه‌نامه»، «مقاطعه‌نامه»، «ورقة حکمیه (حکمت)»، «وقف‌نامه» و ...؛
۲. شناسایی و استخراج کلیدواژه‌های اسناد شرعی در سیستم جامع سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران به نام «رسا»؛
۳. شناسایی و استخراج کلیدواژه‌ها از طریق فهرست‌برگه‌های توصیفی اسناد شرعی که آرشیویست‌ها در سازمان آرشیو ملی فهرست‌نویسی کرده‌اند؛
۴. کتاب‌های تألیفی در حوزه اسناد شرعی، فرهنگ‌نامه‌ها و اصطلاح‌نامه‌های عمومی و تخصصی در حوزه مسائل شرعی فقه و حقوق که با موضوع حوزه اسناد شرعی هم‌خوانی داشتند.

۷. یافته‌ها

در این قسمت، یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل سیاهه واری و نیز اطلاعات کیفی برگرفته از مصاحبه‌های انجام‌شده، در دو بخش ارائه می‌شود: **بخش اول** بررسی و تحلیل محتوایی گروه‌واژگان اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه؛ **بخش دوم** تجزیه و تحلیل آمار توصیفی و استنباطی اصطلاحات تدوین‌شده در حوزه اسناد شرعی.

بخش اول) بررسی و تحلیل محتوایی گروه‌واژگان اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه

برای طراحی اصطلاح‌نامه در حوزه اسناد شرعی، ابتدا طرح اولیه اصطلاح‌نامه با ۲۳۸ توصیفگر و ۲۴۴۴ گروه‌واژگان و در مجموع ۲۶۸۲ واژه (به شرح جدول ۱) به روش عمودی واژگانی به صورت سلسله‌مراتبی در آرایه‌های «نمایه الفبایی»، «نمایه درختی»،

و «نمایه گردشی / چرخشی» بین نمایه‌واژه‌ها و توصیفگرهای اسناد شرعی تدوین شد و سپس با استفاده از سیاهه و ارسی با هدف ارزیابی مفاهیم اسناد شرعی از جنبه محتوایی و مفهومی، با متخصصان موضوعی علوم آرشیوی مطالعه و بررسی شد و در نهایت اصطلاح‌نامه اسناد شرعی تولید شد.

ردیف	مفهوم	فراوانی
۱	توصیفگرهای اسناد شرعی (مفاهیم اصلی)	۲۳۸
۲	گروه‌واژگان‌های اعم (ا.ع)، اخص (ا.خ)، متضاد (اض) و معادل انگلیسی (ان)	ا.ع و ا.خ
		اض
	جمع: ۱۸۰۱	۱۵۹
۳	گروه‌واژگان‌های مرتبط (ا.و) و مشترک (رأس)	۱۸۷
۴	گروه‌واژگان‌های توضیحی/تفسیری (ی.د)	۱۱۷
۵	گروه‌واژگان‌های مرجح (بک) و غیرمرجح (بج)	۳۳۹
	جمع کل	۲۶۸۲

جدول ۱

توزیع فراوانی توصیفگرها و گروه‌واژگان
اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه

شرعی نشان می‌دهد. از میان ۲۶۸۲ واژه، ۲۳۸ واژه متعلق به توصیفگرها؛ ۱۴۶۶ واژه به‌عنوان رابطه‌های اعم (ا.ع) و اخص (ا.خ)، ۱۷۶ واژه به‌عنوان رابطه متضاد (اض)، و ۱۵۹ واژه به‌عنوان رابطه معادل انگلیسی (ان) (و در مجموع ۱۸۰۱ واژه) شناسایی شدند. هم‌چنین ۱۸۷ واژه به‌عنوان رابطه‌های وابسته (ا.و) و مشترک (رأس)، ۱۱۷ واژه به‌عنوان رابطه توضیحی/تفسیری (ی.د) (همان یادداشت دامنه)، و ۳۳۹ واژه به‌عنوان رابطه‌های مرجح (بک) و غیرمرجح (بج) شناسایی و استخراج شدند.

برای ایجاد «نمایه الفبایی»، در زیر هر توصیفگر، گروه‌واژگان مربوط به آن قرار گرفته‌است. گروه‌های واژگان، همراه با رابطه‌های: «یادداشت دامنه» با علامت «ی.د»، «به‌جای» با علامت «بج»، «به‌کار برید» با علامت «بک»، «اعم» با علامت «ا.ع»، «اخص» با علامت «ا.خ»، «متضاد» با علامت «اض»، «وابسته/مرتبط» با علامت «او»، «رأس» و «انگلیسی» با علامت «ان» هستند و با مقداری تورفتگی نسبت به توصیفگر خود، به‌شیوه الفبایی تنظیم شده‌اند.

۱. رابطه رأس علامت اختصاری ندارد. این رابطه در سایر اصطلاح‌نامه‌های تخصصی نظیر: فقه، علوم اسلامی، فیزیک، شیمی، زیست‌شناسی و ... هم به شکل «رأس» به‌کاررفته‌است.

در «نمایه درختی» اصطلاحات در مجموعه‌ها و گروه‌های هم‌موضوع دسته‌بندی شده‌اند. این بخش تمام روابط سلسله‌مراتبی را از عام‌ترین تا خاص‌ترین واژه در یک گروه اصطلاحات نمایش می‌دهد.

«نمایه گردشی / چرخشی» مفاهیم اسناد شرعی، برای دستیابی به واژه‌های دوم، سوم و ... یک اصطلاح چندکلمه‌ای شکل گرفته است؛ به طوری که هر بار یکی از واژه‌های گروه‌واژگان (توصیفگر و غیرتوصیفگر)، مدخل قرار گرفته و همراه با سایر واژه‌هایی که در ترکیب آن منظور شده است، به صورت چرخشی گردش می‌کند. این نمایه، برای امکان بازیابی کلیدواژه‌هایی تهیه می‌شود که بار معنایی دارند و ممکن است اول، وسط و یا آخر اصطلاح بیابند.

در «نمایه الفبایی»، مفاهیم دارای رابطه‌های مشابه از نظر مکانی جداگانه می‌آیند؛ ولی همین مفاهیم در «نمایه گردشی / چرخشی»، به صورت الفبایی در یکجا گردآوری می‌شوند. گزیده‌ای از آرایه‌های «نمایه الفبایی»، «نمایه درختی»، و «نمایه گردشی / چرخشی» در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی در جدول ۲ آمده است. گفتنی است که در این مثال گروه‌واژگان‌های «سند اجاره»، «سند اجاره (ایجابی)» و «رهن اجاره‌ای» مربوط به توصیفگر «اجاره‌نامه»، در گروه‌واژگان توصیفگر «رهن» نیز به کار رفته است که با حالت آندرلاین و ایتالیک مشخص شده‌اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمایه‌گردشی	نمایه‌درختی	ساختارالفبایی
	* اجاره‌نامه	* اجاره‌نامه
* رهن	. قبالة اجاره کالایی	ی.د: سندی که موضوع و شرایط اجاره جایی یا چیزی در آن ثبت شده باشد و به امضای طرفین اجاره رسیده باشد.
رهن اجاره‌ای	. قبالة اجاره ملکی	یح: اجاره‌نامه‌چه
رهن‌نامه	اجاره‌نامه‌چه	انتقال‌نامه
سند رهن	اجاره‌نامه	مقاطع‌نامه
عقد رهن	. اجاره‌نامه مختصره	ا.ع: اجیرنامه
فسخ‌نامه رهن	. اجاره‌نامه متوسطه	اجاره خط
سند	. اجاره‌نامه کبیره	رهن اجاره‌ای
سند اجاره	* رهن	سند اجاره
سند اجاره (ایجابی)	. رهن با مدت	سند اجاره (ایجابی)
	معین	عین مستأجره
سند اجاره	. رهن اجاره‌ای	کاغذ اجاره
سند اجاره	رهن‌نامه	مال الاجاره
سند اجاره		مستأجر
		مدت اجاره
		منفعت اجاره
		موجر
		ا.خ: قبالة اجاره ملکی / کالایی
		اض: مالک‌نامه
		ملک‌نامه
		ا.و: چک
		ثمن
		صک
		صکوک
		رأس: عقدنامه
		Lease: ان

جدول ۲

گزیده‌ای از نمایه‌الفبایی، نمایه‌درختی و نمایه‌گردشی / چرخشی در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی

بخش دوم) تجزیه و تحلیل آمار توصیفی و استنباطی اصطلاحات تدوین شده در حوزه اسناد شرعی

در این بخش با استفاده از آزمون استفاده‌پذیری در تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از سیاهه و آرسی، برای شاخص‌های معیارهای «مفاهیم»، «روابط»، «یادداشت دامنه»، «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی با نرم‌افزار SPSS ارزیابی، توصیف آماری و تحلیل استنباطی انجام شد.

مطلوب نیست: $(P\text{-Value}) \alpha < t_{0,5} = 1/96$

مطلوب است: $(P\text{-Value}) \alpha > t_{0,5} = 1/96$

ابتدا برای تمام شاخص‌ها، توصیف آماری از جمله میانگین و انحراف معیار محاسبه شد و سپس برای تحلیل استنباطی از آزمون t با تعیین سطح اطمینان ۹۵٪ برای شاخص‌های مدنظر معیارهای پنج‌گانه در گروه‌هاژگان اسناد شرعی استفاده شد. در این آزمون، میانگین شاخص‌ها، برابر با ۱ و بیشتر از ۱ با مقدار معناداری ($\text{sig}=0.000$) به دست آمد و نیز، در محاسبه آزمون t ، مقدار بحرانی $t_{0,5}$ برابر با $1/96$ است که اگر مقدار آزمون t به دست آمده، از مقدار بحرانی ($1/96$) بیشتر باشد و نیز میزان حداقل و حداکثر فاصله اطمینان از صفر هم بیشتر بود، نشان‌دهنده مطلوب بودن نظرات کاربران از اصطلاح‌نامه مدنظر است. شایان ذکر است برای شاخص‌هایی که انحراف معیار آن‌ها صفر باشد، آزمون t نمی‌تواند تعیین شود و این بدین معناست که شاخص مدنظر از دیدگاه کاربران به‌طور کامل در حد مطلوب بوده است. در ادامه تجزیه و تحلیل داده‌های مربوط به پاسخ‌های کاربران در دو روش توصیفی و استنباطی، مطابق با جداول معیارهای مربوطه ارائه می‌شود.

معیار	شاخص‌های معیار «مفاهیم»	روش توصیفی		روش استنباطی		
		میانگین	انحراف معیار	آزمون t	فاصله اطمینان	
					حداکثر	حداقل
مفاهیم	کاربرد مفاهیم موضوعی	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	
	مستند بودن مفاهیم	۱/۲	۰/۶۱۶	۸۷۱۸	۰/۰۰۰	
	القبایی بودن مفاهیم	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	

جدول ۳

ارزیابی معیار «مفاهیم» برای گروه‌هاژگان اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه

براساس نتایج مندرج در جدول ۳، شاخص «مستندبودن مفاهیم» با میانگین ۱/۲ درصد و مقدار معناداری (sig= 0.000) به‌دست آمده که از سطح خطای (۰/۰۵) کوچک‌تر است، نشان‌دهنده مثبت بودن نظر کاربران درباره مفاهیم اصطلاح‌نامه اسناد شرعی است. این امر می‌تواند به‌دلیل مقدار آزمون $t=۸۷۱۸$ که بزرگ‌تر از مقدار بحرانی $t_{0.05}$ (یعنی ۱/۹۶ درصد) است، همراه با حداقل و حداکثر فاصله اطمینان آن‌ها که از صفر بزرگ‌تر هستند، مفاهیم مستندشده از دیدگاه کاربران را در حد مطلوب ثابت کند.

معیار	شاخص‌های معیار «روابط»		روش توصیفی		روش استنباطی	
	میلگین	انحراف معیار	آزمون t	مقدار معناداری (sig)	فاصله اطمینان	
					حداقل	حداکثر
روابط	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	۰	۰
	۱/۶	۰/۹۴۰	۷/۶۱۰	۰/۰۰۰	۱/۱۶	۲/۰۴
	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	۰	۰
	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	۰	۰
	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	۰	۰
	۱/۱	۰/۳۰۸	۱۵/۹۸۳	۰/۰۰۰	۰/۹۶	۱/۲۴
	۱/۳	۰/۶۵۷	۸/۸۵۰	۰/۰۰۰	۰/۹۹	۱/۶۱
	۱/۳	۰/۶۵۷	۸/۸۵۰	۰/۰۰۰	۰/۹۹	۱/۶۱
	۱/۳	۰/۷۳۳	۷/۹۳۵	۰/۰۰۰	۰/۹۶	۱/۶۴
	۱	۰/۰۰۰ ^a	۰	۰/۰۰۰	۰	۰

جدول ۴

ارزیابی معیار «روابط» برای گروه‌واژگان اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه

روابط»، «کاربرد رابطه یادداشت دامنه»، «کاربرد رابطه‌های بیج و بک»، «کاربرد رابطه اعم»، «کاربرد رابطه اخص»، «کاربرد رابطه متضاد»، «کاربرد رابطه وابسته / مرتبط»، «کاربرد رابطه رأس» و «کاربرد رابطه انگلیسی» را در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی نشان می‌دهد. طبق نتایج این جدول، شاخص «مستندبودن روابط» با میانگین ۱/۶ درصد، شاخص «کاربرد رابطه اخص» با میانگین ۱/۱ درصد و شاخص‌های «کاربرد رابطه

متضاد»، «کاربرد رابطه وابسته / مرتبط» و «کاربرد رابطه رأس» هر کدام با میانگین ۱/۳ درصد که با مقدار معناداری (sig= 0.000) به دست آمده از سطح خطای (۰/۰۵) کوچکتر است، نشان دهنده مثبت بودن نظر کاربران درباره روابط فوق در اصطلاحنامه اسناد شرعی است. همچنین با توجه به مقدار آزمون t به دست آمده برای شاخص های فوق (۱۵/۹۸۳) درصد، ۸/۸۵۰ درصد، ۸/۸۵۰ درصد و ۷/۹۳۵ درصد) که بزرگتر از مقدار بحرانی $t_{0.05}$ (یعنی ۱/۹۶ درصد) است، همراه با حداقل و حداکثر فاصله اطمینان آنها که از صفر بزرگتر هستند، می توان گفت که شاخص های مستند بودن روابط، کاربرد روابط اخص، متضاد، وابسته / مرتبط و رأس در اصطلاحنامه اسناد شرعی از دیدگاه کاربران در حد مطلوب است.

روش استنباطی		روش توصیفی			شاخص های معیار «یادداشت دامنه»	معیار
فاصله اطمینان	مقدار معناداری (sig)	آزمون t	انحراف معیار	میلکین		
حداکثر	حداقل					
۱/۷۵	۱/۰۵	۰/۰۰۰	۸/۳۰۴	۰/۷۵۴	۱/۴	کارآمدی یادداشت دامنه
۰	۰	۰/۰۰۰	۰	۰/۰۰۰ ^a	۱	مستند بودن یادداشت دامنه
۰	۰	۰/۰۰۰	۰	۰/۰۰۰ ^a	۱	درک بهتر با یادداشت دامنه

جدول ۵

ارزیابی معیار «یادداشت دامنه» برای گروه‌واژگان اسناد شرعی در اصطلاحنامه

معناداری (sig= 0.000) به دست آمده که از سطح خطای (۰/۰۵) کوچکتر است، نشان دهنده مثبت بودن نظر کاربران به مفاهیم اصطلاحنامه اسناد شرعی است و نیز نتیجه آزمون t به دست آمده ۸/۳۰۴ درصد که بزرگتر از مقدار بحرانی $t_{0.05}$ (یعنی ۱/۹۶ درصد) است، تأثیر و کارآمدی معیار «یادداشت دامنه» را از نظر کاربرد مفهومی برای توصیف‌گرها و گروه‌واژگان اسناد شرعی، در حد مطلوب ثابت می کند.

معیار	شاخص‌های معیارهای «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی»	روش توصیفی		روش استنباطی			
		میلگین	انحراف معیار	آزمون t	مقدار معناداری (sig.)	فاصله اطمینان	
						حداکثر	حداقل
درک کاربر	درک کاربر از نمایه الفبایی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰
	درک کاربر از نمایه درختی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰
	درک کاربر از نمایه گردشی / چرخشی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰
جست‌وجو و بازیابی	نمایه الفبایی در جست‌وجو و بازیابی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰
	نمایه درختی در جست‌وجو و بازیابی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰
	نمایه گردشی / چرخشی در جست‌وجو و بازیابی	۱	./... ^a	۰	./... ^a	۰	۰

جدول ۶

ارزیابی معیارهای «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» برای گروه‌واژگان اسناد شرعی در اصطلاح‌نامه

دو معیار «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» صدمه است و آزمون t نمی‌تواند برای آن‌ها محاسبه شود؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که کاربران، معیارهای «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» را برای آرایه نمایه‌های الفبایی، درختی و گردشی / چرخشی، در مطلوبیت بسیار کامل ارزیابی کرده‌اند.

برای ارزیابی کلی از نتایج جداول فوق، مطلوبیت معیارهای «مفاهیم»، «روابط»، «یادداشت دامنه»، «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، در قالب نمودار خطی (نمودار ۱) نمایش داده می‌شود. این نمودار با نرم‌افزار اکسل طراحی شده است.

نتایج نمودار درصد مطلوبیت «بازیابی» و «مفاهیم»

نتایج نمودار درصد مطلوبیت

نمودار ۱

ارزیابی نتایج جدول معیارهای «مفاهیم»، «روابط»، «یادداشت دامنه»، «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی

۹۰ درصد مطلوبیت، و معیار «روابط» ۸۰ درصد مطلوبیت را برای اصطلاح‌نامه اسناد شرعی با آرایه‌های «نمایه الفبایی»، «نمایه درختی» و «نمایه گردشی / چرخشی» داشته‌اند (اسفندیاری، ۱۳۹۹، صص ۱۲۷-۱۳۵).

۸. نتیجه‌گیری

هدف از نظام‌های سازمان‌دهی دانش، کمک به بازیابی مؤثر اطلاعات است. نظام بازیابی، متأثر از نظام ذخیره‌سازی است؛ بنابراین ابزارهای ذخیره و بازیابی دانش، باید با دانش و تغییرات آن همگام شوند (اخوتی و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۱۷۴). اصطلاح‌نامه ابزاری برای ذخیره و بازیابی دانش، در ارائه دقیق مفاهیم و روابط میان گروه‌واژگان است. پژوهش حاضر برای سازمان‌دهی گروه‌واژگان اسناد شرعی آرشیو ملی ایران با رویکرد اصطلاح‌نامه‌ای انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که کارآمدی روابط معنایی در طرح اصطلاح‌نامه اسناد شرعی، همانند سایر اصطلاح‌نامه‌های تخصصی می‌تواند برای تسهیل در بازیافت و دسترسی به اطلاعات بیشتر در زمان کمتر کمک زیادی بکند و راه را برای دستیابی پژوهش‌گران مراکز آرشیوی به این دسته از منابع هموارتر کند.

طبق ارزیابی یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل معیارهای پنج‌گانه «مفاهیم»، «روابط»، «یادداشت دامنه»، «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی» (نمودار ۱)، روابط معنایی و ساختار شکلی در اصطلاح‌نامه اسناد شرعی مطلوب است. معیارهای «درک کاربر» و «جست‌وجو و بازیابی»، با ۱۰۰ درصد بیشترین مطلوبیت را داشته‌اند و معیار «روابط» با ۸۰ درصد کمترین مطلوبیت را داشته است.

۹. پیشنهادها

پیشنهاد می‌شود انتشارات سازمان اسناد و کتاب‌خانه ملی ایران، اصطلاح‌نامه اسناد شرعی را چاپ کند تا از این طریق پشتوانه‌ای مناسب برای اصطلاح‌نامه‌نویسی در آرشیو ملی ایران حاصل شود. همچنین معاونت اسناد سازمان اسناد و کتاب‌خانه ملی ایران و تمام مراکز آرشیوی برای پیوستن به پایگاه تخصصی اصطلاح‌نامه در پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، شرایط و زیرساخت‌های لازم را برای تأسیس پایگاه تخصصی اصطلاح‌نامه انواع اسناد تاریخی به‌صورت شبکه‌های پیوسته فراهم کنند. شاخص‌ترین اصطلاح‌نامه‌هایی که با پیروی از اصطلاح‌نامه اسناد شرعی می‌توانند برای توسعه نمایه‌سازی و خدمات‌رسانی در مراکز آرشیوی در ایران کمک کنند عبارت‌اند از: اصطلاح‌نامه‌هایی در زمینه سامان‌دهی اسناد دیوانی، نمایه‌های ایلات و عشایر، مناصب دیوانی - سیاسی،

حرف و مشاغل، اسامی جغرافیای تاریخی ایالات و ولایات. این مسیر در اولویت اول می‌تواند تدوین اصطلاح‌نامه اسناد دیوانی باشد که به پژوهش اسناد شرعی بسیار نزدیک است و مکمل آن به حساب می‌آید؛ مانند اسناد درباری و دیوانی شامل: «فرامین سلطانی»، «منشورات»، «ارقام»، «لقب‌نامه‌ها»، «عهدنامه‌ها»، «استعفا‌نامه‌ها»، «تقدیرنامه‌ها» و ...

در مراحل بعدی می‌توان به سامان‌دهی مفاهیم و کلیدواژه‌های اجتماعی، جغرافیایی، نهادهای اداری، حرف و مشاغل، اسناد دیوانی و ... نایل آمد که در این میان پژوهش‌گران مستندساز و آرشیویست‌های نمایه‌ساز باید کمال دقت را همراه با کسب مهارت‌های سندشناسی در تدوین اصطلاح‌نامه آن‌ها به کار گیرند.

منبع

کتاب

- اوستین، درک؛ دیل، پیتر. (۱۳۶۵). *راهنمای تهیه و گسترش اصطلاح‌نامه یک‌زبانه*. (عباس حرّی، مترجم). تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران.
- حریری، نجلا. (۱۳۸۵). *اصول و روش‌های پژوهش کیفی*. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- خداپرستی، فرج‌الله. (۱۳۷۶). *فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی*. شیراز: دانش‌نامه فارسی.
- رضایی، امید. (۱۳۸۷). *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*. توکیو: مؤسسه مطالعات زبان‌ها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا دانشگاه مطالعات خارجی توکیو.
- روستایی، محسن. (۱۳۹۵). *ادبیات تاریخی و دیوان‌سالاری ایران «عهد مغول تا سرآغاز دولت صفویه» (با تکیه بر متون نثر فارسی و اسناد مکتوب تاریخی) و محوریت بررسی لغات و اصطلاحات دیوانی- اجتماعی و سندشناسی (قرن هفتم تا پایان قرن نهم هجری)*. (چ ۱). تهران: ندای تاریخ.
- سلطانی، پوری؛ راستین، فروردین. (۱۳۷۹). *دانش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- ویر، ماکس. (۱۳۹۰). *روش‌شناسی علوم اجتماعی*. (حسن چاوشیان، مترجم). تهران: مرکز.

مقاله

- اخوتی، مریم؛ و دیگران. (۱۳۹۲). «تحلیل و مقایسه شبکه مفهومی سرعنوان موضوعی فارسی و مقایسه آن با سرعنوان موضوعی کتاب‌خانه کنگره، سرعنوان موضوعی سیرز و چکیده‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی». *پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۳ (۲)، صص ۱۷۳-۱۹۰.
- اسفندیاری، فاطمه؛ و دیگران. (۱۳۹۹). «شبکه مفهومی توصیف‌گرهای اسناد شرعی در آرشیو ملی ایران».

- فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۱۱۸، صص ۱۶۴-۱۴۲.
- حسینی بهشتی، ملوک السادات. (۱۳۹۱). «ایجاد هستی‌شناسی واژگانی از اصطلاح‌نامه‌های فارسی».
- مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، شماره ۲۸۰، صص ۱۶۴-۱۴۸.
- رجبی، تقی؛ سمائی، سیدمهدی. (۱۳۹۸). «سازمان‌دهی واژگان مصوب فرهنگستان در نظام اصطلاح‌نامه‌ای».
- ویژه‌نامه نامه فرهنگستان، شماره دوم و سوم، صص ۲۰۱-۲۱۶.
- فاطمی مقدم، زهرا. (۱۳۹۱). «بررسی نقش اصطلاح‌نامه‌ها در تسهیل دسترسی به مستندات فرهنگی (مورد مطالعه اصطلاح‌نامه اسناد آستان قدس رضوی)». پژوهش‌نامه، سال اول، شماره ۲ (ارتقای کیفیت آثار و فعالیت‌های فرهنگی)، صص ۱۲۱-۱۲۴.
- نامور فرگی، مجتبی؛ پهلوان‌نژاد، محمدرضا. (۱۳۹۰). «بررسی حوزه‌های معنایی واژگان زبان فارسی و ارائه معیارهای جدید در تعیین حوزه‌های معنایی». مجله زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۴، صص ۵۱-۷۰.
- وتر، مریم. (۱۳۸۷). «اصطلاح‌نامه ابزاری مهم برای نمایه‌سازی منابع آرشیوی». فصلنامه گنجینه اسناد، شماره ۷۱، صص ۶۳-۸۴.
- یعقوب‌نژاد، محمدحادی. (۱۳۹۴). «شبکه مفهومی اصطلاحات علوم: کاربردها و ویژگی‌ها». دو ماهنامه آینه پژوهش، ۲۶ (۲)، شماره ۱۵۲، صص ۵-۱۱.

پایان‌نامه

- احمدی، حمید. (۱۳۹۴). «ترسیم و تحلیل شبکه مفهومی و هستی‌شناسی ساختار دانش حوزه علم‌سنجی ایران براساس رویکرد تحلیل حوزه». (پایان‌نامه دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی)، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
- اسفندیاری، فاطمه. (۱۳۹۹). «طراحی فرآیند شبکه مفهومی اسناد شرعی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران». (پایان‌نامه دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، دانشکده علوم انسانی و علوم اجتماعی.

منابع لاتین

- He, Qin. (1999). "Knowledge discovery through co-word analysis". *Library Trends*, 48 (1), pp 133-159.
- Kawtrakul, Asanee; et al. (2005). "Automatic term relationship cleaning and refinement for AGROVOC". In Workshop on The Sixth Agricultural Ontology Service, Workshop on *Ontologies: the more practical issues and experiences*. 25-28 July,

2005. Vila Real, Portugal. Retrieved 2009, from <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/af240e/af240e00.pdf>.
- Polkinghorne, Donald. E. (1989). *Phenomenological research methods*. In R. S. Valle and S. Halling. (Eds.). *Existential-Phenomenological perspectives in psychology*. New York: Plenum Press. PP 41-60.
- Sanatjoo, Azam. (2007). "Improvement of thesaurus design-through a work-task oriented methodology". (Unpublished Doctoral Dissertation, Royal School of Library and Information Science, Denmark, 2007).
- Soergel, Dagobert; Lauser, Boris; Liang, Anita; Fisseha, Frehiwot; Keizer, Johannes; Katz, Stephen. (2004). "Reengineering Thesauri for New Applications: The AGROVOC Example". *Journal of Digital Information*, 4(4). Retrieved September 17, 2009, from <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v04/i04/Soergel>.
- Wretz, Frederick. Joseph; Van Zuuren, Florence. J. (1987). "Qualitative research: educational considerations". In Florence. J. Van Zuuren; Frederick Joseph wretz; Bep Mook. (eds). *Advances in qualitative psychology: Themes and variations*. North America, Berwyn, PA: Swets. PP 3-23.

English Translation of References

Books

- Austin, Derek William & Dale, Peter. (1365/1986). "*Rāhnamā-ye tahyeh va goštareš-e estelāh-nāme-ye yek-zabāneh*" (Guidelines for the establishment and development of monoligual thesauri). Translated by Abbas Horri. Tehran: Vezārat-e Farhang va Āmuzeš-e 'Āli (Ministry of Culture and Higher Education), Markaz-e Asnād va Madārek-e 'Elmi-ye Irān (Iranian Research Institute for Information Science and Technology) (IranDoc). [Persian]
- Hariri, Nadjla. (1385/2006). "*Osul va raveš-hā-ye pažuheš-e keifī*" (Principles and methods of qualitative research). Tehran: Dānešgāh-e Āzād-e Eslāmi (Islamic Azad University), Vāhed-e 'Olum va Tahqiqāt (Science and Research Branch). [Persian]
- Khodaparasti, Farajollah. (1395/2016). "*Farhang-e jāme'-e vāžegān-e motarādef va*

mottazād-e zabān-e Fārsī” (The comprehensive Persian dictionary of synonyms and antonyms). Širāz: Dāneš-nāme-ye Fārs. [Persian]

Rezaee, Omid. (1387/2008). “*Dar’āmadi bar asnād-e šar’ee-ye dowre-ye Qājār*” (Introduction to Shari’a documents from Qajar Iran). Tokyo: Mo’assese-ye Motāe’āt-e Zabān-hā va Farhang-hā-ye Āsiā va Āfriqā, (Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa) (ILCAA), Dānešgāh-e Motāle’āt-e Xāreji-ye Tokio (Tokyo University of Foreign Studies) (TUFS). [Persian]

Roustayi, Mohsen. (1395/2016). “*Adabiāt-e tārixi va divan-sālāri-ye Irān: Ahd-e Moqol tā sar’āqāz-e dowlāt-e Safavih, bā tekyeh bar motun-e nasr-e Fārsi va asnād-e maktub-e tārixi, va mehvariat-e barresi-ye loqāt va estelāhāt-e divāni- ejtemāee va sanad-šenāsi; Qarn-e haftom tā pāyān-e qarn-e nohom-e hejri*” (Historical and bureaucratic literature of Iran: From the Mongol era to the beginning of the Safavid state) (1st ed.). Tehran: Nedā-ye Tāriḫ. [Persian]

Soltani, Poori & Rastin, Farvardin. (1379/2000). “*Dāneš-nāme-ye ketāb-dāri va ettelā-resāni*” (A cyclopedic dictionary of library and information sciences). Tehran: Farhang-e Mo’āser. [Persian]

Weber, Max. (1390/2011). “*Raveš-šenāsi-ye ‘olum-e ejtemāee*” (The methodology of the social sciences). Translated by Hassan Chavoshian. Tehran: Markaz. [Persian]

Articles

Esfandiari, Fatemeh et al. (1399/2020). “*Šabake-ye mafhumi –ye towsifgar—hā-ye asnād-e šar’ee dar āršiv-e melli-ye Irān*” (The conceptual network of descriptors of religious records (At the Iran National Archives)). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād*, 118, pp. 142-164. [Persian]

Fatemi Moghaddam, Zahra. (1391/2012). “Barresi-ye naqš-e estelāh-nāme-hā dar tashil-e dastresi be mostanadāt-e farhangi: Mored-e motālēe estelāh-nāme-ye asnād-e Āstān-e Qods-e Razavi” (Investigating the role of thesauri in facilitating access to cultural documents: Case study of the terminology of documents of Astan Quds Razavi). *Pažuheš-nāmeḥ*, 1st year (2), Erteqā-ye keyfiat-e Āsār va Fa’āliat-hā-ye Farhangi (), pp. 121-124. [Persian]

- He, Qin. (1999). "Knowledge discovery through co-word analysis". *Library Trends*, 48 (1), pp 133-159.
- Hosseini Beheshti, Molouk Al-Sadat. (1391/2012). "Ijād-e hasti-šenāsi-ye vāžegāni az estelāh-nāme-hā-ye Fārsi" (Creating lexical ontology from Persian Thesaurus). *Majmu'e Maqālāt-e Dānešgāh-e Allāmeḥ Tabātabāyi* (Collection of articles of Allameh Tabataba'i University), 280, pp. 148-164. [Persian]
- Kawtrakul, Asanee; et al. (2005). "Automatic term relationship cleaning and refinement for AGROVOC". In Workshop on The Sixth Agricultural Ontology Service, Workshop on *Ontologies: the more practical issues and experiences*. 25-28 July, 2005. Vila Real, Portugal. Retrieved in 2009, from <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/008/af240e/af240e00.pdf>.
- Namvar Faragi, Mojtaba; & Pahlevannejad, Mohammadreza. (1390/2011). "Barresi-ye hoze-hā-ye ma'nā-yi-ye vāžegān-e zabān-e Fārsi va erāe-ye me'yār-hā-ye jadid dar ta'yin-e hoze-hā-ye ma'nā-yi" (A typological study of causative constructions in Persian). *Majalle-ye Zabān-šenāsi va Guyeš-hā-ye Xorāsān-e Dānešgāh-e Ferdowsi-ye Mašhad* (Journal of Linguistics and Khorasan Dialects), 4, pp. 51-70. [Persian]
- Okhovvati, Maryam et al. (1392/2013). "Tahlil va moqāyese-ye šabake-ye mafhumi-ye sar-'onvān-e mowzu'ee-ye Fārsi va moqāyese-ye ān bāsar-'onvān-e mowzu'ee-ye ketābxāne-ye kongereh, sar-'onvān-e mowzu'ee-ye siyerz va čekide-nāme-ye ketābdāri va ettelā'-reāni" (Analyzing and comparing the concept network of Persian subject headings with the concept network of Persian LIS literature based on domain analysis). *Pažuheš-nāme-ye Ketāb-dāri va Ettelā'-resāni* (Library and Information Science Research Journal), 3(2), pp. 173-190. [Persian]
- Polkinghorne, Donald. E. (1989). Phenomenological research methods. In R. S. Valle and S. Halling. (Eds.), *Existential-Phenomenological perspectives in psychology* (pp. 41-60). New York: Plenum Press.
- Rajabi, Taghi; & Samaee, Seyyed Mehdi. (1398/2019). "Sāzmān-dehi-ye vāžegān-e mosavvab-e farhangestān dar nezām-e estelāh-nāme-ee" (Organizing the vocabulary approved by the Academy of Persian Language and Literature in a thesaurus

- system). *Vīze-nāme-ye Nāme-ye Farhangestān, 2 & 3*, pp. 201-216. [Persian]
- Soergel, Dagobert; Lauser, Boris; Liang, Anita; Fisseha, Frehiwot; Keizer, Johannes; & Katz, Stephen. (2004). "Reengineering thesauri for new applications: The AGRO-VOC example". *Journal of Digital Information, 4*(4). Retrieved in September 17, 2009, from <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v04/i04/Soergel>.
- Vetr, Maryam. (1387/2008). "Estelāh-nāme abzāri-ye mohem barāye namāye-sāzi-ye manābe'-e āršivi" (Thesaurus: An important tool for indexing archival resources). *Fasl-nāme-ye Ganjine-ye Asnād, 71*, pp. 63-84. [Persian]
- Wretz, Frederick. Joseph; Van Zuuren, Florence. J. (1987). "Qualitative research: Educational considerations". In Florence. J. Van Zuuren; Frederick Joseph wretz; Bep Mook. (Eds.). *Advances in qualitative psychology: Themes and variations* (pp. 3-23). North America, Berwyn, PA: Swets.
- Yaghoubnejad, Mohammad Hadi. (1394/2015). "Šabake-ye mafhumi-ye estelāhāt-e 'olum: Kārbord-hā va vižegi-hā" (A conceptual network of the scientific terminology, applications, and features). *Do-māh-nāme-ye Āyene-ye Pažuheš* (Ayeneh-ye Pazhoohesh), *26*(2), issue number 152, pp. 5-11. [Persian]

Dissertations

- Ahmadi, Hamid. (1394/2015). "*Tarsim va tahlil-e šabake-ye mafhumi va hasi-šenāsi-ye sāxtār-e dāneš-e hoze-ye 'elm-sanji-ye Irān bar asās-e ruykard-e tahlil-e hozeh*" (Mapping and analysis of Iranian conceptual network of the structure of scientometrics). [Doctoral dissertation in]. Dānešgāh-e Šahid Čamrān-e Ahvāz (Shahid Chamran University of Ahvaz), Dāneškade-ye 'Olum-e Tarbiati va Ravān-šenāsi (Faculty of Psychology and Educational Sciences). [Persian]
- Esfandiari, Fatemeh. (1399/2020). "*Tarrāhi-ye farāyand-e šabake-ye mafhumi-ye asnād-e šar'ee dar Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Jomhuri-ye Eslāmi-ye Irān*" (Designing the procedure of conceptual network of religious documents in the National Library and Archives of Islamic Republic of Iran). [Doctoral dissertation in]. Dānešgāh-e Āzād-e Eslāmi (Islamic Azad University), Vāhed-e 'Olum va Tahqiqāt (Science and Research Branch), Dāneškade-ye

'Olum-e Ensāni va 'Olum-e Ejtemāee (Faculty of Humanities and Social Sciences). [Persian]

Sanatjoo, Azam. (2007). *"Improvement of thesaurus design-through a work-task oriented methodology"*. (Unpublished Doctoral Dissertation, Royal School of Library and Information Science, Denmark, 2007).

